

PARDUBICE V DOBĚ JOSEFÍNSKÉHO KATASTRU (1785)

Marie MACKOVÁ

Ekonomická situace státu, ovlivněná v 80. letech 18. století jednak předchozími válkami, jednak změnami v ekonomické struktuře okolních států, jednak politickou orientací dvora císaře Josefa II. si vynutila mimo jiné i podstatně zlepšený přehled o pozemkovém vlastnictví, o stavu obdělávané půdy a jejich výnosech. Na základě existujících soupisů Tereziánského katastru započaly v dubnu 1785 práce na katastru novém. Pro chrudimský kraj byla jmenována tříčlenná komise.¹⁾ Pro město Pardubice je zachycený stav z roku 1787, který udává celkovou rozlohu pozemků náležejících k městu, její rozdělení k jednotlivým domům, popisuje charakter pozemků, jejich využití, možný výnos. V samotné městské zástavbě zaznamenává nejen domy podle čísel popisných a majitelů, ale registruje i domy speciálně uzpůsobené k provozování zvláštních činností.²⁾ Naopak nic se nedozvídáme o počtu obyvatel a v podstatě ani o struktuře řemeslnictva a provozovaných živností, s výjimkou využití řek Labe a Chrudimky, jejichž toky byly pronajaty pardubickým občanům, a výnosy z nich plynuly jednak do vrchnostenského a v menší míře do městského důchodu.³⁾ Katastrální území města Pardubice mělo celkovou rozlohu 2 640 jiter, z nichž připadalo 1 582 jiter na pole, 581 na louky a 477 na lesy. Do této rozlohy není započítávána plocha samotné městské zástavby, ulice, cesty, mosty, rybníčky a jezírka, vodní kanály a strouhy svádějící vodu z polí a předsíté naplaveniny. Tři uvedené kategorie pozemků jsou charakterizovány možným výnosem. Pole výhradně ve čtyřech obilninách, z nichž oves a žito mírně převažují nad přiznaným pěstováním ječmene a pšenice. Pozemky označené jako louky jsou označovány výnosem sena a otavy a jsou do nich počítány nejen říční břehy a okraje jezerek, ale i plocha rybníků, městských valů a šancí, ba hřbitovů. Lesy popsané na katastrálním území města jsou převážně olšové, méně borové a bukové. Obraz krajiny v bezprostřední blízkosti města koncem 18. století, jak jej podává Josefský katastr, je charakteristický velkým množstvím vodních ploch - jednak obě řeky a jejich meandry vytvořená jezírka, jednak vodní strouhy tvořící hranice

jednotlivých polí a odvádějící z nich vodu, přepady z rybníků a jezer. Navíc rybníky Spojil a Strejček, zaujímající rozlohu přes 365 jiter, dále jmenovaný Nový rybník a Studánka. U všech pozemků na břehu Labe a Chrudimky je zaznamenáno, že mají nízké výnosy, protože jsou pravidelně ničeny vodou. Mnohá pole jsou charakterizována jako mokrá případně písčná. Louky jako vodou podemleté či bažinaté.

Město a obě předměstí soustřeďovala svou zástavbu na malé ploše, pouze ojedinele se obytné domy usadily dále mezi louky a pole. Ve městě stálo 118 domů, mezi nimi dva mlýny, dva pivovary (panský a městský), panská vodárna, kovárna, vinopalna, masné krámy. Číslo popisné měly i Zelená a Bílá brána, městská šatlava, hlavní a normální škola, radnice a minoritský klášter. Bílé předměstí mělo skutečně popsáno 123 domů, mezi nimi tři mlýny, panský špejchar, koželužnu, šenk, celnici a vojenský špitál. Zelené předměstí v počtu svých 96 domů jmenuje jeden mlýn spojený s jirchářskou valchou a pilou, bělidlo a měděný hamr, dále panský lazaret a špitál sv. Jana Křtitele, šenk zvaný Kopeček a hospodu Veselku. Popisná čísla nedostaly pardubické kostely sv. Bartoloměje, sv. Jana Křtitele, kostel kláštera minoritů a P. Marie Bolesné obecně zvaný Kostelíček a kaple sv. Marka, sv. Josefa a sv. Anny. Zcela svěbytnou částí města byla vojenská posádka, jejíž existence se v popisu katastru prokazuje velmi sporadicky - vojenským hřbitovem a špitálem na Bílém předměstí, císařskou proviantní kůlnou a pekárnou na Zeleném předměstí s císařskou vojenskou maštálí.

Ve městě je uváděno celkem 61 domů, které nemají žádný pozemkový majetek.⁴⁾ Jen zahrádku, položenou mezi zástavbou domů či na městském opevnění, vykazuje celkem 70 domů.⁵⁾ Pozemky do výměry tří jiter vykazuje 68 domů, do 6 jiter 55 domů, do 10 jiter 35 domů, do 15 jiter 15 domů a nad 15 jiter 33 domů.⁶⁾ Kromě toho existuje v katastrálním popisu skupina pozemků, jejíž držitelé nejsou majiteli domů ani ve městě ani na předměstích. Jedná se celkem o 163 jiter půdy v držení 36 lidí.

Mezi majiteli pozemků v Pardubicích většinou převládají držitelé drobných majetků do tří jiter, případně jen zahrádky malých rozměrů u domu. Nejmenší množství je majitelů mezi 10 - 15 jitry, tedy na poměry města mírně nadprůměrných. Největší soukromí držitelé se pohybují mezi 30 - 50 jitry pozemků.⁷⁾ Patří k nim i řád minoritů v Pardubicích.⁸⁾

Oproti tomu pozemková držba vrchnosti i města byla sice vzájemně téměř vyrovnaná, ale nepoměrně rozsáhlejší než veškeré osobní. Celkově vlastnily 35,8% všeho sepsaného pozemkového majetku.⁹⁾

Z naznačeného rozdělení pozemkového majetku jednoznačně vyplývá, že ještě v poslední čtvrtině 18. století bylo zemědělství podstatnou složkou hospodářství jak samotného města jako hospodářského organismu tak jednotlivců, kteří museli kalkulovat s výnosem drobného zemědělského hospodářství do chodu ekonomiky vlastní rodiny. Ačkoli tento pramen popisuje pouze to podnikání,

kteří vyžadovalo specificky upravené stavby, přece jenom je zřejmé, že ve městě byla provozována pouze základní spotřební řemesla. S výjimkou měděného hamru není prokázána existence žádného význačnějšího specializovaného zařízení, které by sloužilo výrobě pro rozsáhlejší obchod.

Tak, jako byla vrchnost největším pozemkovým vlastníkem v katastru města, tak měla také v rukou veškeré textilní podnikání ve městě, což byla od třetí čtvrtiny 18. století jediná mimocechovní výroba. Nejednalo se o samostatné podnikání, ale o faktorii zpracovávající dodanou surovinu pro letovickou továrnu hraběte Blümegena.¹⁰⁾ Tímto způsobem si manufaktura zajišťovala dostatek příze pro mechanické tkaní a přadláči žili samozřejmě nejenom ve městě, ale i na celém panství. Nepatrné množství jich dokonce mělo na konci 18. století povolení pracovat pro faktorii hraběte Thuna v Cholticích pro stejného objednavatele.¹¹⁾ V 60. letech 18. století nebylo přadláctví pro panství zvlášť výnosnou činností.¹²⁾ Ovšem v souladu s obecně platnými dobovými teoriemi bylo považováno za podnikání užitečné pro obecní lidové vrstvy, kterým zvlášť v zimních měsících poskytovalo vítanou možnost výdělku.¹³⁾ Zpracovávala se vlna i bavlna v souladu s potřebami manufaktury, ovšem zpracování vlny bylo náročnější a tedy i lépe placené a vyhledávanější. V 70. letech navíc vyvstaly problémy s nákupem vlny, takže výsledné spředené vlákno přestávalo být rentabilní. Kromě toho byla stále více požadována velmi tenká příze a vrchnost uvažovala o získání kvalifikované přadleny z Nizozemí.¹⁴⁾ Běh faktorie řídili zprvu vrchnostenská úředníci.¹⁵⁾ Ovšem postupem doby se do této činnosti prosazovali někteří pardubičtí měšťané, kteří zřejmě výhodně uplatnili své zkušenosti z obchodu, znalost místních poměrů a snad i své osobní schopnosti. Koncem 60. let je jmenován Bartoloměj Stohl, k roku 1782 pak Ignác Nefka, oba dva se zabývali "bavlnou".¹⁶⁾

Dalším specifickým podnikáním pardubické vrchnosti byla papírna, kterou nelze dost dobře označit za manufakturu či tovární výrobu, ovšem ani ji zařadit ke klasickým cechovním řemeslům. Potvrzuje to jednak zvláštní úcta, které se tyto provozy těšily, přes jejich mnohdy problematickou rentabilitu, jednak společenská vážnost většiny papírníků, ačkoli jejich osudy nebyly jednoduché. Vrchnostenská papírna se váže územně k městu zhruba 70 let a celou dobu je zdrojem neshod a sporů.¹⁷⁾ Papírnickou výrobu doprovázelo vždy velké množství vody a ve městě právě voda přiváděná k papírně způsobovala škody ve sklepech a na základech okolních domů. V roce 1735 byl proto provoz papírny přemístěn do Semína, kde se problémy s vodou opakovaly a vynutily si další stěhování. Vzhledem k tomu, že správa komorních statků na existenci papírny trvala, bylo v roce 1791 vydáno rozhodnutí o přemístění papírny na Opatovický kanál, poblíž obce Opatovice.¹⁸⁾ Přes protesty místních mlynářů byla v roce 1796 obnovena výroba.¹⁹⁾ Papírna zanikla ve 40. letech 19. století a tehdy již vrchnost nevymáhala její obnovu. Mezi obyvateli pardubického panství nenašla papírna schopného provozovatele, její poslední majitel, který ji vlastnil i se všemi závazky vůči vrchnosti, byl měšťan Starého Města pražského, podnikatel královské české tiskárny, Gottlieb Haase a jeho dědici.²⁰⁾

Poznámky:

1) Talacko z Ještětíc, Jakub Borowiek a pardubický vrchní Wild. SOA Zámorsk, Josefský katastr, kart.č. 464, inv.č. 690.

2) Vzhledem k tomu, že městské ulice neměly ustálené názvy, používalo se v plné míře ustálených pomístních názvů, které takto sebrány tvoří zcela svébytný pramen poznání.

3) Dva pronájmy řeky držel Vojtěch Čapek, po jednom Jakub Teplý, Jiří Vohánka, Matěj Hůla a Josef Kotek. Roční příjem důchodu panství činil zhruba 15 zl, do důchodu města 20 kr. SOA Zámorsk, Josefský katastr, kart. 464, inv.č. 690.

4) Z toho je 37 ve městě, 8 na Zeleném předměstí a 16 na Bílém předměstí. Zatímco ve městě mohlo jít o řemeslnické či obchodnické domy, na předměstích se jednalo o boudy určené ke hlídání zahrad. Na rozdíl od stodol stojících na předměstí, tyto hlídačské boudy měly popisná čísla.

5) Z toho 3 ve městě, 38 na Zeleném a 29 na Bílém předměstí. Zahradka byla vždy chápána jako louka a užitek z ní zaznamenáván zásadně jako výnos sena.

6)

	Bez pozemku	do 3 jiter	3-6	6-10	10-15	nad 15	jen z.
město	37	21	16	14	6	21	3
Z.P.	8	16	16	10	5	3	38
B.P.	16	31	23	11	4	9	29

7) Ve městě je zaznamenán Ignác Nefka v č. 110 s výměrou 48 jiter 874 sáhů, na Zeleném předměstí Jan Černík v č. 34 s výměrou 18 jiter 1128 sáhů a na Bílém předměstí Ondřej Merkl v č. 78 s výměrou 51 jiter 1428 sáhů.

8) Vlastnil rozlohu 34 jiter 708 sáhů.

9) Vrchnost - císařská komora - vlastnila v rámci pardubického katastrálního území 463 jiter, což je 17,5 %, město Pardubice pak 482 jiter, což je 18,3 % celkové rozlohy.

10) Zakladatelem letovické manufaktury byl moravský zemský hejtman, později ministr vnitra státní rady a konečně nejvyšší kancléř Jindřich Kajetán hrabě Blümege. Manufaktura pracovala od 50.let 18. století a po vypršení privilegií šaštínské manufaktury pracovala jako výhradní na bavlnou tkaninu. *Δ. Klíma*, Manufakturní období v Čechách, Praha 1955, s. 275 an.

11) Počátky choltické faktorie jsou spojeny s osobou Františka Josefa hraběte Thuna z 60.let 18. století. Sprádala vlnu i bavlnu pro potřeby blümege- novské manufaktury v Letovicích a později císařské manufaktury v Linci. Z rukou choltické vrchnosti protokolárně mizí v roce 1804 ve prospěch přímého řízení z Lince a v roce 1811 je pravděpodobně faktorie likvidována úplně.

Podle přiznání z roku 1772 je z celkového počtu 703 pracujících pro choltickou faktorii 10 osob z Bohdanče, 20 z Přelouče a 8 z Pardubic. SOA Zámorsk, fond Velkostatek Choltice, kart.č. 84 a 300.

12) Účet panství z let 1765 - 1768 dokonce nevykazuje vůbec žádný příjem z tohoto roku. SÚAr Praha, ČDKM VI., kart.č. 80.

13) Z inspekce komerčního konsesu ve městě a na panství 29. srpna 1770 vzešlo memorandum dokazující prospěšnost pro obyvatele a uvažující dokonce o zřízení místní tkalcovny, která by mohla být užitečná i pro potřeby místní posádky, což ukazuje na další důvod podpory tohoto podnikání na komorním panství. Nepopiratelné zásluhy Jindřicha Kajetána hraběte Blümege na státní správě a u dvora obecně, za které mu panovník vycházel vsířic zaměstnáváním obyvatel vlastních panství ve službách jeho manufaktury. Dále viz pozn. č. 10. SÚAr Praha, ČDKM VI., kart.č. 122.

14) Nikdy k tomu nedošlo, právě tak, jako byly neúspěšné pokusy o spřádání hedvábí v letech 1771 - 1780. SÚAr Praha, ČDKM VI., kart.č. 122.

15) V roce 1770 konstatuje zpráva o velkostatku, že faktorie upadá díky nespověditému vedení pivního písaře Jana Antonína Kočvary. Příčinu je však třeba - s ohledem na zkušenosti z jiných podobných podnikání včetně nejbližšího v Cholticích - hledat spíše v tom, že organizací byli pověřováni vrchnostnější úředníci, kteří neměli s podobným druhem činnosti žádné zkušenosti a získat je prakticky nebylo kde. Pokud se nejednalo o člověka mimořádných organizačních schopností, většinou po kratší či delší době byly zjištěny nepořádky a zanedbávání důležitých stránek chodu podniku. SÚAr Praha, ČDKM VI., kart.č. 122.

16) Oba dva patřili k největším pozemkovým vlastníkům ve městě a zřejmě i k jeho nejmajetnějším obyvatelům. SOA Zámorsk, Josefský katastr, kart.č. 464. V roce 1769 faktorie registrovala 764 osob, zpracovávala téměř 84 centy bavlny a její celkový finanční obrát činil 3.744 zl. V roce 1782 již zpracovávala faktorie 109 centů s finančním obrátem 8 132 zl. Z toho podíl samotného města činil 12 centů a 896 zl.

17) Fungovat začala v roce 1663, odsunuta z města byla v roce 1735. E. Zuman, Papírna v Pardubicích. In: Časopis Národního muzea 1921, s. 139-148. týž: Knižka o papíru, Praha 1947.

18) SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, kart.č. 180, 28.července 1791, 1.října 1793.

19) Tehdejší nájemce papírnick Jan Ribischar uvádí možnou produkci na 2 500 rysů papíru ročně z jedné kádě, při níž by byl podnik rentabilní. SOA Zámorsk, velkostatek Pardubice, kart.č. 108, 7.září 1796. Ovšem jaká byla skutečná produkce nelze zjistit.

20) Podrobněji *M. Macková*, Papírna v Opatovicích nad Labem. In: Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a kronikářů okresu Pardubice 1985/1, s. 1-4.

Pardubitz in der Zeit des Josephinischen Katasters (1785)
(Zusammenfassung)

Auf Grund der bedeutendsten statistischen Zentralquelle des endenden 18. Jahrhunderts, des sogenannten Josephinischen Katasters, analysiert die Autorin die ökonomische Situation der Stadt Pardubitz zu dieser Zeit.

Sie stellt das Bild einer inmitten eines nassen Elbegefildes gelegenen Stadt vor, in der die Landwirtschaft eine essentielle Rolle spielte. In Pardubitz, welches damals 241 Häuser zählte (wovon 123 in den Vorstädten) wurden nur Grundverbrauchsgewerbe betrieben, die Existenz einer spezialisierten Einrichtung von grösserer Bedeutung, welche der Produktion für den Handel grösseren Umfanges dienen würde, ist nicht nachgewiesen. Der grösste Immobilieneigentümer im Kataster der Stadt Pardubitz blieb immer die Domänenbrigade (königliche Kammer). Die Beamten der Domäne organisierten in der Stadt Hauserzeugung von Textil (Verarbeitung der Wolle und Baumwolle für des Grafen Blümege's Letowitz's Fabrik, besonders auch für die Thun'sche Factorie in Choltitz.

Ein weiteres obrigkeitliches Unternehmen in der Stadt war die zum Schlosse gehörende Papierfabrik, deren Fabrikation von der Kammerdomänenverwaltung unterstützt wurde.